Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

BADIIY MATNDA PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING PRAGMATIK TAHLILI (XUDOYBERDI TO‘XTABOYEVNING “BESH BOLALI YIGITCHA” ROMANI MISOLIDA)

Baxtiyorova Barchinoy Ruslan qizi
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq
davlat universiteti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23630155

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Besh bolali yigitcha” romanida badiiy tasvir yaratish uchun qo‘llanilgan xalqona birliklar, ya’ni barqaror birikmalar va iboralar tahlil qilinadi. Shuningdek, asarda uchraydigan frazeologik birliklar va maqollarning ma’noviy-uslubiy xususiyatlari yoritiladi.
Kalit so‘zlar: frazema, barqaror birikma, paremiya, ibora, frazeologizm, maqol, “Besh bolali yigitcha”, lingvistik tahlil, frazeologik birlik, badiiy matn tahlili.

Abstract: This article analyzes the folk expressions, i.e. stable word combinations and idioms, used to create artistic imagery in Xudoyberdi To‘xtaboyev’s novel “A Young Man with Five Children”. The semantic and stylistic features of the phraseological units and proverbs found in the work are also examined.
Keywords: phraseme, stable combination, paremia, idiom, phraseologism, proverb, “A Young Man with Five Children”, linguistic analysis, phraseological unit, literary text analysis.

Аннотация: В данной статье анализируются народные выражения, то есть устойчивые сочетания и фразеологизмы, используемые для создания художественного образа в романе Худойберди Тухтабаева «Парень с пятью детьми». Также рассматриваются семантические и стилистические особенности фразеологических единиц и пословиц, встречающихся в произведении.
Ключевые слова: фразема, устойчивое сочетание, паремия, идиома, фразеологизм, пословица, «Парень с пятью детьми», лингвистический анализ, фразеологическая единица, анализ художественного текста.

KIRISH

O‘zbek bolalar va o‘smirlar adabiyotining zabardast namoyandasi, O‘zbekiston xalq yozuvchisi Xudoyberdi To‘xtaboyev ijodi o‘zining milliy ruhi, o‘ziga xos yumoristik uslubi va xalq tilining boy imkoniyatlaridan ustalik bilan foydalanilgani bilan alohida ajralib turadi. Adib asarlari bolalar va o‘smirlar ruhiyatini teran aks ettirishi hamda hayotiy saboqlarga boyligi bilan kitobxonlar qalbidan chuqur joy olgan.

Yozuvchining “Besh bolali yigitcha” romani insoniy fazilatlar, mas’uliyat, mehr-oqibat va bolalikning beg‘ubor damlarini mahorat bilan yoritib bergan sara asarlardan biridir. Bu asar nafaqat yuksak badiiy obida, balki milliy tilshunoslik hamda lingvopoetika nuqtai nazaridan ham tuganmas tajriba xazinasidir. Asar matnini atroflicha kuzatar ekanmiz, undagi har bir frazema va barqaror birikma

qahramonlar ruhiyatini ochib berishda, voqealar rivojiga jo‘shqinlik kiritishda hamda milliy xarakterni shakllantirishda muhim lisoniy vosita bo‘lib xizmat qilganiga guvoh bo‘lamiz.

Badiiy nutqning ta’sirchanligi va ekspressiv-emotsional jozibasini oshirishda frazeologizmlar, xalq paremiyalari, xususan, maqollar alohida o‘rin tutadi. Muallif qahramonlar muloqotida va muallif nutqida xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi va dunyoqarashini o‘zida jamlagan iboralar hamda frazeologik birliklardan unumli foydalanib, matnga o‘zgacha uslubiy jilo va ma’noviy teranlik bag‘ishlaydi. Zero, chuqur va har tomonlama badiiy matn tahlili orqali adibning til boyligi, iboralardan foydalanish san’ati va asarning g‘oyaviy-estetik qimmati to‘laqonli namoyon bo‘ladi.

Mazkur maqolada romandagi barqaror birikmalarning leksik-semantik, struktur va pragmatik xususiyatlari, ularning qo‘llanish doirasi hamda asar g‘oyasini ochishdagi lisoniy xizmati lingvistik tahlil usullari asosida ko‘rib chiqiladi. Inson umrini “besh bolali yigitcha” hayotiga qiyoslagan muallif bu falsafiy konsepsiyani asar tili orqali mohirona ochib beradi. Roman tilini tadqiq etar ekanmiz, undagi barqaror birikmalar tizimi yozuvchining xalq nutqidan naqadar unumli foydalanganini ko‘rsatadi. “Besh bolali yigitcha” romani frazeologizmlarga boyligi bilan o‘zbek tili lug‘at boyligining amaliy namoyishidir [1, 56]. Shu bois romandagi iboralar nafaqat til birliklari, balki badiiy-estetik hodisa sifatida ham o‘rganishga arziydi.

ASOSIY QISM

Quyida romanda qo‘llanilgan ayrim iboralar va maqollar tahliliga to‘xtalamiz.

Igna tashlasang yerga tushmaydigan. Romanda qo‘llanilgan mazkur ibora o‘zbek tilida “juda gavjum, odam nihoyatda ko‘p, tiqilinch” (joy yoki davra haqida) ma’nosini anglatadi. Iborada ko‘chma ma’no — mubolag‘a (bo‘rttirish) mavjud: so‘zlar o‘zining to‘g‘ri (lug‘aviy) ma’nosida ishlatilmagan. Odam shu qadar ko‘pki, hatto kichkina igna ham yerga tushishga joy topolmaydi, deya holat oshirib tasvirlangan [2, 191].

Og‘ziga talqon solgandek. Bu ibora o‘zbek tilida “tilsizdek jim o‘tirmoq”, “indamay qolmoq”, “umuman gapirmaslik”, “lallayib qolmoq”, “sutga tushgan sichqondek jim bo‘lib qolmoq” ma’nolarini ifodalaydi. Birikma tarkibidagi so‘zlar to‘g‘ri ma’nosida qo‘llanmagan (ya’ni kishi haqiqatan ham og‘ziga talqon solib olgan emas). U ko‘chma (majoziy) ma’noda kishining indamay, g‘iring demay o‘tirgan holatini bo‘rttirib, ta’sirchan tasvirlash uchun xizmat qiladi [3, 35].

Yetimning qorni besh bo‘lur, biri hamisha bo‘sh bo‘lur. Bu maqol yetim bolalarning hayoti, qiyinchiliklari va yetishmovchiliklarini ifodalaydi. Yetim bola ko‘pincha mehr va g‘amxo‘rlikka muhtoj bo‘ladi. Maqoldagi “biri hamisha bo‘sh bo‘lur” qismi yetimning hech qachon to‘liq to‘ymasligiga, ya’ni uning hayotidagi doimiy muhtojlik va kamchiliklarga ishora qiladi.

Maqolni sintaktik jihatdan tahlil qiladigan bo‘lsak:

yetimning — qaratqich aniqlovchi, ot bilan ifodalangan;

qorni — ega, ot bilan ifodalangan;

besh — ot-kesim tarkibidagi miqdor bildiruvchi so‘z (son);

bo‘lur — bog‘lama vazifasida kelgan fe’l;

biri — ega, otlashgan son bilan ifodalangan;

hamisha — payt holi, ravish bilan ifodalangan;

bo‘sh — ot-kesim tarkibidagi sifat;

bo‘lur — bog‘lama vazifasida kelgan fe’l.

Maqol ikki predikativ qismdan iborat qo‘shma gapdir. Har ikkala qismda ham kesim tarkibida “bo‘lur” fe’li qatnashgan. Qismlar o‘zaro vergul bilan ajratilgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Besh bolali yigitcha” romani shunchaki bolalikning beg‘ubor onlari tasvirlangan sarguzasht asar emas. U o‘zbek milliy mentaliteti va xalqimizning o‘ziga xos dunyoqarashini aks ettiruvchi lingvistik xazinadir [4, 72]. Bu — urushning beshafqat sinovlari qarshisida erta ulg‘ayishga majbur bo‘lgan, ammo qalbidagi odamiylik, mehr va mas’uliyat tuyg‘ularini saqlab qolgan butun boshli avlodning badiiy haykalidir. Yozuvchi bosh qahramon Qahramon timsolida millatimizga xos bag‘rikenglik, yetimparvarlik, qiyinchiliklar oldida yon bermaslik kabi oliy fazilatlarni yorqin bo‘yoqlarda ko‘rsatib bergan. Asar bugungi kitobxon uchun ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, har birimizni tinchlikning qadriga yetishga, oqibatli bo‘lishga va har qanday sharoitda ham insoniylikni yo‘qotmaslikka chorlaydi [5, 204].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent, 2023.
2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent, 2006.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
5. To‘xtaboyev X. Besh bolali yigitcha. – Toshkent, 2021.